

УДК 82.0.09+372.41

*Альона Ємець,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник лабораторії
методичного забезпечення безперервної
системної освіти школа – ВНЗ,
завідувач науково-консультативного центру
дитячої книги та читання Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

СВОЄРІДНІСТЬ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХІ СТОЛІТТЯ І СУЧАСНИЙ МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР

У статті розглядаються окремі риси сучасної дитячої літератури, що входить у коло читання молодших школярів. Основна увага зосереджена на українській дитячій літературі. Представлено аналіз сучасної дитячої літератури, який дозволяє зосередитися на найпроблемніших питаннях.

Ключові слова: українська сучасна дитяча література, читач, молодший школяр.

В статье рассматриваются отдельные черты современной детской литературы, которая входит в круг чтения младших школьников. Основное внимание сосредоточено на украинской детской литературе. Представлен анализ современной детской литературы, который позволяет сосредоточиться на самых проблемных вопросах.

Ключевые слова: украинская современная детская литература, читатель, младший школьник.

Article is devoted to the individual features of contemporary children's literature, which enters into a circle of reading of younger pupils. The basic attention is focused on the Ukrainian children's literature. It is presented the analysis of contemporary children's literature, which allows you to focus on the problem issues.

Key words: Ukrainian modern literature for children, the reader, a pupil of elementary school.

Оновлення сучасної освіти та зміни, які вносяться до державних програм для початкової школи, свідчать про позитивні тенденції в галузі читання. У 2011 році Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України була прийнята друга редакція Державних стандартів загальноосвітньої початкової школи, де зафіксований новий розділ

навчання «Літературне читання» замість існуючого «Читання». Згідно з особливостями нового курсу в молодших школярів формується уявлення про літературу різних епох: літератури «давнього минулого» (XIX століття), літератури «близького минулого» (XX століття) та сучасна література. Кожна з груп має певний вплив на дитину, використовуючи свій набір засобів.

Дитяча література XIX століття – це в більшості твори не для дітей, а про дітей, які живуть у злиднях, страждають. Найбільшою складністю для сприйняття творів XIX століття дітьми молодшого шкільного віку є обсяг творів та розуміння застарілих слів, що пов'язано з «недитячим» спрямуванням творчості письменників, які розраховували переважно на дорослу аудиторію.

Відкриттям дитячої літератури XX ст. стало зображення внутрішнього життя дитини у всій його складності й повноті. Твори цього періоду відрізняє чітка заданість моральних еталонів, наявність ідеологічного компоненту та загальна позитивна спрямованість. Хоча мова творів XX століття також містить незрозумілі сучасній дитині слова, пов'язані зі зміною епох, зникненням окремих понять та речей (піонери, піонерський збір, вожатий, жовтенята, СРСР, промокатка, оцінка «п'ятірка» тощо), однак ця література є найбільш близькою читачам старшого покоління, від вибору яких залежить читання малечі.

Покоління дітей XXI століття вже потребує нових книжок – за тематикою і стилем близьких до їх власного соціально-культурного досвіду. Сучасна література досить швидко реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві, хоча на відміну від літератури минулих століть не може похвалитися випробуванням часом.

Психологи стверджують, що поведінка дитини в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, будується на наслідуванні. І багато чого залежить від образів, що залишає в читачів література для дітей. «Специфіка сприйняття художніх творів дітьми полягає в тому, що ідеї, стереотипи, когнітивні установки засвоюються багато в чому несвідомо... Тексти, почуті або прочитані в дитинстві, є свого роду «мінами сповільненої дії», бо впливають на світоглядні й поведінкові стереотипи людини багато в чому мимо її волі, в обхід осмисленої роботи з оцінки та відбору інформації» [1, с. 10] Для того, щоб з'ясувати, що сьогодні закладається у світогляд дитини, треба визначити специфічні риси сучасної літератури. Але відсутність ґрунтовних праць та досліджень, присвячених вивченню сучасної дитячої літератури в Україні, заважає серйозній підготовці у цьому напрямку учителів та керівників дитячим читанням. Поки що можна назвати окремі праці вітчизняних дослідників Н. Антипчук, Н. Марченко, Е. Огар, Л. Кротюк, М. Павленко.

Метою статті було виявлення своєрідності сучасної дитячої літератури та окреслення її впливу на молодшого школяра.

На наш погляд, головний фактор, що найбільше впливає на зміни в галузі дитячої літератури, – це комерціалізація всіх процесів на шляху книжки до читача, що відчувається на всіх рівнях книжкового «життя».

Сьогодні відбувається зміна авторського складу дитячої літератури. Розпочате видавництвом «Грані-Т» велике залучення «дорослих» письменників мало певний резонанс у читацькому середовищі. До дитячої літератури звернулися І. Андрусяк («Стефа і її Чакалка»), І. Роздобудько («Місяць у слоїку»), М. і С. Дяченки («Габріель і залізний лісоруб»), Л. Дереш («Дивні дні Гані Грак»), О. Ільченко («Таємниця старої обсерваторії»), С. Поваляєва («Вррум-чарівник») та інші. Це надало дитячій літературі нового поштовху для розвитку, показало можливості по-іншому розмовляти з дитиною. Залучені письменники принесли відчуття свободи, вони часто позбавлені певних педагогічних забобонів, що занадто стримують педагогів давно працюючих з дітьми. Але крім позитивних, для дитячої літератури це мало і негативні наслідки.

У художніх творах для дітей почався процес «розмивання» літературної мови. Зрозуміло, що з новими поняттям приходять нові слова. Але разом з неологізмами та іншомовними запозиченнями у творах, призначених для дітей, з'являються просторічні та жаргонні слова. Усе більше мова дитячих книжок наближається до мовлення дорослих з активним використанням розмовного стилю. На жаль, часто це лексика із негативним забарвленням. Ось, наприклад, казка Івана Андрусяка «Кабан дикий – хвіст великий» («Грані-Т», 2010). У творі батько, допомагаючи дочці виконати домашнє завдання (прочитати тексти в букварі), творчо їх продовжив: «Іван і Ліна ловили лінів. Іван наловив лінів. А Ліна? Ліна не наловила. *«Блін, Ліно, тобі лінь!»*. Інший приклад: Сашко Дерманський «Чудове чудовисько» («А-ба-ба-га-ла-ма-га», 2008). На уроці вчителька розповідає про обертання Землі й вживає недуже вдале порівняння: нібито Земля крутиться, як карусель. У школі вчиться незвичайний учень – добре чудовисько Чу Пластиліненко, якого привела до школи головна героїня. Так, ось цей Пластиліненко не погоджується з учителем і пояснює свою думку так: «Якби Земля безперестанку крутилася, як карусель, нас би всіх давно знудило і ми б давно все отут *пообблювали*». Зрозуміло, що це подається, як прояв дитячої безпосередності, такий собі варіант українського Карлсона, але враження в читачів залишається неприємне.

Узагалі тема «фізіологічних» проявів дуже актуальна для сучасної літератури. Це стосується не тільки людей, а й тварин. Ось, наприклад, веселий пригодницький серіал англійця Джеремі Стронга («Ракета на чотирьох лапах», «Розшукується ракета на чотирьох лапах» та ін.), який вийшов у перекладі В. Морозова у «Видавництві Старого Лева». Головний герой – шкідлива і «надшвидка» собака Стрілка. Під час своїх пригод вона помилково з'їдає штучний пиріжок і коментує це: «Він смакував гидотно, і я мусила *віблювати його, тину «Бе-е-е!»*. Коли собака опиняється в

зачиненому фургончику з пиріжками, вона об'їдається і її знову нудить. «Те, що опинилося на долівці фургончику нагадувало кашу-малашу... Двоногі, мабуть, і не захочуть їсти ці делікатеси. Тим паче, що вони тепер слизькі і парують».

Здається, що це загальна тенденція для сучасної дитячої літератури. Знаний «батько» Чебурашки й дяді Федора у своїх творах активно вживає різноманітну лексику, де слово «фігня» вже не є чимось незвичайним. Коли Е. Успенський видав новий переклад твору Астрід Ліндгрен про малюка і Карлсона, він стверджував, що попередні переклади текстів шведської письменниці були дуже пригладженими, тому оновив їх. Оновлення стосувалося переважно використання в тексті слів ненормативної лексики: «*фиг вам*», «*тырить*», «*Козлотурище*», «*наш Козлотур свалил*», «*говнюк*». Принципово казкова історія не змінилася, а от неприємне враження залишилося. Свого апогею «фізіологічна» тематика досягла, на наш погляд, у творі естонського письменника, який у 2010 році був визнаний найпопулярнішим у своїй країні – Андрус Ківіряхк. У казці головним героєм виступають собачі екскременти.

Ще одним наслідком комерціалізації дитячої книжки є інтенсивне продукування книжкових серій. Можна пригадати казки С. Прокоф'євої про Білосніжку та Морганду, Е. Успенського про крокодила Гену, про дядю Федора, казковий серіал Кіра Буличова про Алісу Селезньову, Люка Бессона «Артур і Мініпути», Лемоні Снікета «33 нещастя» тощо. Серіальність здійснює на малих читачів як позитивний, так і негативний вплив. З одного боку, читач звикає до певних героїв, йому вже не треба долати умовний бар'єр між ним і книжкою. Якщо він захоплений першою книжкою, то зверне увагу і на другу, і на третю, тобто буде продовжувати читати. Однак, з другого боку, умовою продовження серіалу є постулат про непереможність зла, тобто добро не може остаточно перемогти зло. У кінці книжки після багатьох випробувань обов'язково з'являється натяк на те, що справа злодія має послідовників, або сам злодій відновлюється тощо. Якщо для дорослої людини подібні комерційні хитрощі більш-менш зрозумілі і часто викликають лише посмішку, то для дитини це шкідливо. Для неї важливо бути впевненим у тому, що добро обов'язково перемаже, що все буде гаразд. Саме ця думка є стрижневою в народних казках, які й досі є найпопулярнішим читанням молодших школярів. Дитині треба дорослішати з упевненістю у власному майбутньому. Вона ще встигне дізнатися, що добро і зло – різні сторони одного поняття, що вони майже нерозривні, але для неї це має відбутися значно пізніше, коли вона буде в змозі це сприйняти. Це стосується і теми смерті, яка вже давно присутня в зарубіжній дитячій літературі і тепер поступово з'являється в українській. Про це дуже влучно сказав філософ Л. Карасьов: «Межа між світом дитини і світом дорослого, проходить по лінії смерті. Поки є дитинство – смерті немає, коли ж з'являється знання про смерть, відчуття її невідворотності –

вже немає дитинства» [2].

Комерціалізація дитячої книжки неминуче призводить до збільшення розважального та послаблення виховного початку. Про це свідчить жанрова звуженість сучасної літератури. Переважає казка, фантастика, детектив, пародія, але майже відсутня реалістична проза, шкільна повість, оповідання, природознавча, особливо науково-художня книга, хоча видається велика кількість енциклопедичної літератури, якість якої не завжди висока. Відсоток гумористичних творів для дітей поступово зростає, але дитині для нормального розвитку потрібен весь спектр емоцій, не тільки позитивних.

Бажання посміятися поступово призводить до зміни ролі літературного героя. Оскільки дидактичний початок послаблений, персонажі дитячих творів часто не піддаються однозначній оцінці. Їх важко розподілити на позитивних і негативних. Це стосується як образів дітей, так і образів дорослих. Традиційно дорослі були для молодших школярів прикладом для наслідування. У дорослих діти бачать самих себе в майбутньому. На думку Б. Ельконіна, зараз ми спостерігаємо кризу дитинства, що виражається в тому, що в дітей більше не існує образу ідеального дорослого [3]. У сучасній дитячій літературі дорослий часто виглядає або як дурень, або як негідник. Ось, наприклад, як зображені вчителі у творі Сашка Дерманського «Чудове чудовисько». У тексті періодично з'являються «іронічні» натяки: описуючи потвор у лісі, звертається увага на те, що одна з них була пазуриста, наче вчителька хімії Ельвіра Олександрівна. А вислів «Всім відомо, що вчителі – а директори шкіл і поготів – до хабарів байдужі. Усі вчителі – найчесніші на світі люди» сприймається в контексті, як глумління. Але найдивніший – це образ директора школи Кіндрата Мусійовича Кульбаби на прізвисько Хуба Буба. Таке прізвисько він отримав, бо фанатично колекціонує фантики від жуйок. Він кепсько вимовляє звуки «Щ», «Ш», «Ч», «С», бо ніколи не виймає з рота жувальної гумки («*Фо тобі? Міфть немає, навіть не профі*»). Коли він бачив у когось з учнів фантик, якого сам не мав, намагався будь-якою ціною виманити рідкісний екземпляр. «Перед кожною перервою підстерігав під дверима класу хлопчика чи дівчину, що мали потрібний фантик, і коли ті виходили, снував за ними хвостом аж до самого дзвінка й канючив: *«Ну да-а-ай... та не хмифя! Ну поміня-ай... Даю три «Турби», два «Фінали» й одну «Хуба-бубу», та не будь ти таким, як ти є-е. Ти фо, жлобина фи фо-о.»* Наступної перерви все повторювалось. А під час пожежі директор ризикує життям, щоб урятувати не прапор, як усі від нього чекають, а власну колекцію фантиків. Так бажання розвеселити перетворюється на цинічне глузування.

У книзі Галини Малик «Злочинці з паралельного світу» майже всі дорослі зображені як негативні персонажі: злий бомж Федя, який натаскує злого собаку, бездушний ветеринар Юрій Михайлович («У мене кожен

укол два долари коштує»), міліціонери, карикатурно русифікований мер міста, колишній бухгалтер Аріадна Трохимівна, родичі професора філології. А тим дорослим, які виявляють порядність, чуйність, доброту, немає місця в реальному світі: вони або помирають, як хазяїн Доллі, професор філології, або існують, як вигнанці, на території покинутого після Чорнобильської аварії міста Прип'ять, як Джохар або адміністратор Зоя Дмитрівна. Але навіть ця жінка має сумнівний моральний облік: «крім грошей, любила ще й вусатого Васю, і міліціонера Петю з зонівської міліції, і ще двох-трьох постояльців готелю, які приїжджали хто на вахти, хто у відрядження», вона ще любить випити.

Сучасні науковці звертають увагу на те, що діти перестали хотіти дорослішати. «Життя дорослих їм не подобається, тому що на сьогоднішній день багато в чому воно підпорядковане проблемі заробляння грошей, і це забирає практично весь час і душевні сили людей. Виходить, що дитинство дійсно приємний і творчий період життя. Якщо раніше дитинство було періодом важкого учнівства і підпорядкування старшим і по мірі росту дитини збільшувалася ступінь її волі, що і ставало стимулом зростання, дорослішання, то тепер саме в дитинстві вона користується всією повнотою свободи і поваги особистості, а по мірі зростання їх обсяг згортається. Природно, що рости не хочеться» [4].

Діти як і раніше залишаються головними героями дитячих книжок XXI століття. Які нові риси з'явилися в образах дітей? Поки що важко стверджувати щось категорично, але зображення дітей як головних героїв твору в сучасній літературі подібно до літератури XX століття: найчастіше це школярі, характери яких переважно позитивні, вони помиляються, але обов'язково виправляються, співчують тим, хто постраждав і потребує допомоги, потрапляють у різні, найчастіше казкові пригоди.

Серед різноманітної казкової продукції почали вирізнятися книжки реалістичного спрямування про дівчат: Фет М. *Моя сестра Каті: 34 історії* (пер. з нім. Л. Панасевич, Вид-во Старого Лева, 2007), Гузеєва Н. *Жила собі Оленка: 22 історії* (пер. з рос. І. Андрусика, Вид-во Старого Лева, 2007), Т. Щербаченко *«Пуп Землі, або як Даринка світ рятувала»* (Грані-Т, 2007). Образ дівчинки в цих досить різних творах має спільні риси: сучасна маленька героїня – це зовсім не тихеньке слухняне дівчатко, а «вогонь у спідниці», який періодично потрапляє в різноманітні пригоди завдяки своєму характерові.

Досить новою для української дитячої літератури є тема безпритульних дітей. Трьокласник Миколка з «Миколчиних історій» М. Павленко має рідну матір, яка живе з постійно п'яним вітчимом. Мати «часом давала Миколці їсти», але частіше він шукає на прожиток самостійно, на вулиці, на смітнику, займаючись крадіжкою, ловлячи рибу або збираючи порожні пляшки. Хлопчик живе в халабуді разом зі своїм собакою Найдою. Дивно, але він ще ходить до школи і, сидячи у своєму

закутку, робить уроки. Мовлення героя досить нормоване, як на безпритульного, поведінка майже бездоганна, навіть коли він краде в однієї жінки їжу. Але краде він їжу кішки, яку загодує товста хазяйка.

А ось герой книги Г. Малик «Злочинці з паралельного світу», «Злочинці з паралельного світу-2» – хлопчик Хроня, «безродний покидьок», усе дитинство провів у дитбудинку, з якого утік, щоб розшукати своїх батьків. Жорсткий дорослий світ виявляється байдужим до переживань та пошуків хлопця.

Аналіз творів показав, що негативні тенденції у сфері дитинства вже сприймаються як норма, підтвердженням цього є те, що вони з'явилися в одному з найконсервативніших розділів літератури – дитячому.

Сучасна дитяча література, як і література ХХ століття, не позбавлена ідеологічних нашарувань. Тільки змінилися акценти, що відбиває сучасні реалії. Закоханий хлопчик для того, щоб підбадьорити себе, пригадує подвиги героїв війни, які в оточенні ворогів – радянських солдат – підривали себе гранатою, захопивши з собою побільше, а *«краще було б підірвати їх, а самому встигнути вискочити»* (С. Процюк «Марійка і Костик», «Грані-Т», 2008). А в «Домовичку з палітрою» М. Павленко («Грані-Т», 2007), хлопчики з міста, які приїжджають до села, *«і одягаються краще, і ходять поважніше, та й так розмовляють – не по-нашому – по-міському. Ніби й смішно, і зрозумієш не все, але зразу видно: приїжджі!»* Зрозуміло, що ці хлопці «разгаваривають» російською. Вони роблять різні капості, нечемно поводять себе і зрештою потрапляють у смішне становище. Невирішені гострі суперечності сучасного суспільства продовжують закладатися на майбутнє.

Слід зауважити, що представлений аналіз сучасної дитячої літератури не може претендувати на всеохоплюваність і як будь-який критичний огляд відбиває певну суб'єктивність поглядів автора. Але це дозволяє зосередитися на найпроблемніших питаннях, серед яких головне – потреба у формуванні професійного заgonу критиків дитячої літератури. Започаткований видавництвом «Грані-Т» конкурс відзивів на твори сучасної дитячої літератури серед учнів 5–6 класів доцільно було б поширити серед тих, хто своєю професією зобов'язаний бути обізнаними з дитячими книжками і вміти розрізнити цікаве від нецікавого, розуміючи причини привабливості. Мова йде про студентів – майбутніх учителів початкових класів. У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди така робота вже проводиться на факультетах початкового навчання та музично-педагогічному. Започаткування конкурсу відзивів серед педагогічних ВНЗ дозволить зробити новий крок у вивченні сучасної дитячої літератури і допоможе скорегувати процес сприйняття літератури молодшими читачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Детский сборник : статьи по детской литературе и антропологии детства / [сост.: Е. В. Кулешов, И. А. Антипова]. – М. : ОГИ, 2003. – 448 с.
2. Большевики, дети и Питер Пэн: Беседа Андрея Захарова с философом Леонидом Карасевым [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2008. – № 2. – Режим доступа : <http://www.nlobooks.ru/rus/nz-online/619/899/921>.
3. Эльконин Б. Д. Введение в психологию развития (в традиции культурно-исторической теории Л. С. Выготского) / Б. Д. Эльконин. – М. : Тривола, 1994. – 168 с.
4. Соловьёва Е. Они не хотят становиться взрослыми [Электронный ресурс] / Е. Соловьёва // Педология / Новый век. – 2006. – № 4. – Режим доступа : <http://www.genesis.ru/pedologia/7/6.htm>.